

ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті висвітлюються актуальні проблеми сучасної державності з точки зору її структури та функціонування. Показаний діалектичний взаємозв'язок між функціональним призначенням державності та основними напрямками діяльності сучасної держави.

В статье освещаются актуальные проблемы современной государственности с точки зрения её структуры и функционирования. Показана диалектическая взаимосвязь между функциональным предназначением государственности и основными направлениями деятельности современного государства.

The article highlights the actual problems of modern statehood from the standpoint of its structure and functioning. The dialectical relationship between the functional purpose of statehood and the main direction of the modern state activities is shown.

Постановка проблеми. Дослідження феномену державності, її сутності та змісту, сенсу та цінності, принципів устрою та механізмів ефективного функціонування, ролі та тенденцій розвитку є сьогодні одним із найбільш актуальних напрямів комплексного вивчення проблем влади та держави, їх ролі у людському суспільстві, його керованості, питань удосконалення правового, політичного та соціально-економічного життя суб'єктів суспільно-політичних відносин у їх взаємозв'язках та взаємодіях.

Перетворення, які відбуваються останнім часом у нашому суспільстві, відображаються не тільки на економічній, політичній і соціальній сферах його життєдіяльності, але і на стані сучасної науки. Піддаються переосмисленню більшість понять і категорій, їх зміст. Найбільш динамічно цей процес відбувається у правознавстві, методологічну основу якого утворює теорія права і держави. У рамках цієї науки здійснюється розробка наукових концепцій і понять, які отримують свій подальший розвиток у галузевих юридичних науках. Значна частина таких категорій як «держава», «право», «форми», «методи», «суспільство» набули нового теоретичного звучання і змісту. Дані зміни, безумовно, торкнулись і такого поняття як «державність», змістовне наповнення якого, на наше переконання, потребує свого переосмислення як з позиції сутності відповідного феномену, так і з точки зору функцій.

Ступінь наукової розробки теми. Останніми роками посилилася увага до аналізу сучасної української державності з боку вчених – юристів, політологів, філософів, істориків. Зокрема за даною проблематикою можна виділити наукові праці багатьох вітчизняних вчених, серед яких варто згадати В. Д. Бабкіна, О. В. Зайчука, А. П. Зайця, А. А. Коваленка,

І. О. Кресіну, О. Л. Копиленка, Л. Т. Кривенко, В. В. Ладиченка, Р. М. Мінченко, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіха, О. В. Петришина, В. Ф. Погорілка, А. О. Селіванова, В. М. Селіванова, В. Ф. Сіренка, О. В. Скрипнюка, С. Г. Стеценка, Ю. М. Тодику, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющика та ін.

Концептуальні проблеми сутності, завдань, функцій сучасної державності в умовах глобальних політичних процесів значною мірою знайшли своє відображення також у багатьох наукових працях зарубіжних дослідників, серед яких варто згадати таких вчених – правознавців, політологів та філософів як Р. А. Абдрафіков, О. В. Войтенко, І. В. Востріков, М. П. Граф, В. Г. Графський, І. М. Гомеров, Д. В. Гусев, В. О. Затонський, Д. М. Зоїров, А. М. Кумиков, В. Г. Ледяев, О. А. Лук'янова, Р. Д. Марданов, А. Ю. Мордовцев, Л. А. Морозова, Ж. Т. Тощенко, В. Ф. Халіпов, О. І. Цукатова, В. Є. Чиркін та ін.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи проблеми сучасної державності, вказані та інші автори подекуди висловлюють полярні думки, обґрунтовуючи необхідність зміцнення державності за рахунок розвитку інститутів парламентаризму, президенціалізму, активізації ролі держави в економічних процесах, її активного включення у глобальні міждержавні інтеграційні відносини та крос-культурні комунікації. Інші спостерігають різке послаблення державності, помітне звуження діапазону її функціонального впливу, зниження ефективності державної влади як важливого інституту, який впливає на різноманітні сфери суспільних відносин та є незамінним інструментом їх організації, надання стійкості процесам перетворення.

Слід погодитися з позицією Р. М. Мінченко, яка справедливо вказує, що поняття «державність» у категоріальному апараті теорії держави і права виконує ряд пояснювальних, аксіологічних та ідентифікуючих функцій, які розкривають змістовну та формально-юридичну специфіку різних етапів цього процесу в напрямі формування суверенної держави та її інститутів [8, с. 8].

Вчені, які розглядають відповідну проблематику, як правило, виходять із розуміння категорії «державність» як набагато ширшої та глибшої за змістом аніж категорії «держава» [12, с. 114, 115; 14, с. 210]. Так, наприклад, на думку Л. А. Морозової, до складу поняття «державність» включаються такі елементи:

- 1) центральна ланка – держава, яка визначає характер усіх політичних відносин у суспільстві;
- 2) економічний лад суспільства, в якому провідне місце належить відносинам власності;
- 3) соціальна організація суспільства, у тому числі національні, релігійні або міжособистісні відносини;
- 4) духовно-моральна (культурна) організація суспільства;
- 5) правова система;
- 6) інформаційна система, оскільки інформація складає основний

виробничий ресурс суспільства;

7) людина як суб'єкт суспільного розвитку, носій важливіших суспільних відносин та головна мета функціонування державності.

Спираючись на ці ознаки, Л. А. Морозова вважає, що державність – це складний комплекс елементів, структур, інститутів публічної влади, обумовлений самотутністю соціально-економічних, політичних, духовно-моральних умов життя конкретного народу або об'єднань народів на певному етапі розвитку суспільства. Також, на її думку, державність – це властивість, якість, стан суспільства на конкретному історичному етапі. Це той лад суспільних відносин, який впливає не тільки на державну владу, а й на інші державні інститути [9, с. 155, 156].

Специфіка запропонованої Л. А. Морозовою концепції державності полягає у тому, що вона здебільшого акцентує увагу на її статичних компонентах, питаннях структури та організації, залишаючи за межами дефінітивного визначення динамічні, функціональні компоненти сучасної державності.

У цьому контексті, як більш універсальну та адекватну сутності досліджуваного феномену, наведемо позицію А. М. Кумикова, на думку якого, державність як соціальний та духовний інститут має поліструктурний характер. На одну третину своєї субстанціональності вона забезпечує схоронність механізму стійкого соціального функціонування. Друга складова частина державності подана її органічною взаємозалежністю та взаємозв'язком з історією нації, її національним ідеалом і національною самосвідомістю. Державність втілює в себе об'єднуючий проект можливого вектора майбутнього, тому вона зазвичай доволі стійка в часовому відношенні, але є матеріально (ідеологічно) та фізично мінливою субстанцією та продуктом історичного розвитку. У духовно-історичному плані державність існує у вигляді переважно морального та аксіологічного сприйняття держави як необхідної соціальної сутності [7, с. 35, 36].

Звернемо увагу на те, що А. М. Кумиков включає в алгоритм виникнення, існування, організації та розвитку державності різнопланові характеристики, зокрема, аксіологічні, гносеологічні, телеологічні, суб'єктні, об'єктні, функціональні тощо, що у контексті порушеної у даній публікації проблеми має важливе теоретико-методологічне значення. У даному аспекті позиція А. М. Кумикова логічно доповнює точку зору Д. М. Зоїрова, на думку якого поняття «державність» охоплює комплекс елементів, структур, інститутів публічної влади, організація та форми функціонування яких на різних етапах розвитку соціуму обумовлені історично сформованою економічною, політичною, соціокультурною самотутністю конкретного народу або групи народів [5, с. 9].

На наш погляд, найбільш розгорнутим та системним є підхід, що запропонував В. О. Затонський, який розглядає державність як комплексну інтегруючу категорію, яка відображає всю державну, політичну та правову організацію суспільства як цілісну державно-правову та політичну

дійсність. На його думку, державність охоплює собою всю сукупність внутрішньоузгоджених, взаємопов'язаних та взаємозалежних, соціально різноманітних державно-політичних, правових (юридичних), адміністративних, суспільно-політичних, соціально-економічних, морально-етичних та інших (так чи інакше пов'язаних з державою та реалізацією її функцій) засобів (явищ), інститутів, взаємовідносин (взаємодій), контактів, зв'язків, взаємозалежностей, за допомогою яких та разом з якими державна влада здійснює регулятивно-організуючий, стабілізуючий, інтегруючий та активізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей, а громадяни мають можливість здійснювати через структури громадянського суспільства стримуючий, спрямовуючий, нормотворчий, організаційний, а також обмежуючий вплив на державу та державну владу [4, с. 16, 17].

Універсальність та цінність запропонованого В. О. Затонським підходу, полягаю у тому, що він окрім традиційних характеристик державності, як-то динамізм, конкретність, цілісність, системність [12, с. 116, 117], особливої уваги приділяє функціональним аспектам виникнення, існування та перманентного розвитку державності, що дуже важливе для комплексного усебічного розуміння феномену державності. Адже на різних етапах історичного розвитку державності відповідно до об'єктивно виникаючих потреб, що формуються у якості завдань, виділяються стійкі, життєво важливі і тому основні напрями та види державної діяльності, які традиційно називаються функціями держави. Конкретно-історичний характер соціального розвитку детермінує систему функцій держави, пріоритети в ній, а також зміни й новації як системи в цілому, так и окремих її елементів.

Слід зазначити, що питання про функції держави на будь-якому етапі її розвитку є одним із важливіших у загальній теорії держави. Сьогодні не викликає сумнівів те, що сутність держави проявляється через функції, які вона здійснює. У свою чергу, пізнання феномену державності об'єктивно передбачає вивчення не тільки статичних аспектів існування держави, але і її динаміки, тобто того, як цей соціальний інститут живе, діє, змінюється, розвивається, як виконує своє соціальне призначення. Теорія держави і права для описання, пояснення та прогнозування діяльнісної сторони держави використовує поняття функції держави – характеристики саме того, що і як держава «робить».

Актуальність діяльнісного та функціонального методу наукових досліджень державно-правових явищ та процесів, сучасної державності в цілому, зумовлена рядом факторів і, насамперед, внутрішніми факторами, тобто суттю і змістом цих явищ. Насамперед, це обумовлено такими чинниками, по-перше, новим типом української державності, виходячи з конституційного проголошення орієнтиру на формування демократичної, соціальної та правової держави. Природно, що розкрити роль і значення цієї держави можна лише, або насамперед, через її діяльність і, зокрема, через функції державності. До того ж соціальна роль і значення

державності тривалий час принижувались, спотворювалися або замовчувалися. До того ж істотно змінився зміст діяльності держави та ряду органів державної влади, які раніше були в переважній більшості символічними (наприклад, парламент). З'ясувати їх нинішню роль, звичайно, можливо насамперед через функції як об'єктивні явища.

Функціональний аналіз державності (її динамічна спрямованість) сприятиме проникненню у політико-правову природу цього феномену, розкриватиме обсяг, характер і зміст діяльності усіх суб'єктів державно-політичних відносин. Тільки за допомогою поняття функцій надається конкретна визначеність такого політико-правового феномену як державність. Без функціонального аналізу неможливе вивчення будь-якого її елементу: політичної, економічної, духовної, інформаційної та інших систем суспільства, держави, механізму державної влади тощо. Лише визначивши функції державності можна уявити, яку роль вона відіграють у процесі модернізації суспільстві, яким є соціальне призначення держави тощо.

Розробка проблем функцій державності зумовлена також і тим, що її функції визначають організаційну побудову механізму держави. Структура будь-якої системи визначається її функціями. Безвідносно до аналізу функцій неможливо будь-що сказати про діяльність і ефективність структури об'єкта. Зміна функцій неминуче веде до зміни структури.

У філософській літературі визначається, що частини об'єкту «визначаються не зі сторони (чи не тільки зі сторони) їх субстанціональних, субстратних властивостей, а з точки зору їх місця в межах досліджуваного цілого, тобто за функціями, які вони виконують» [2, с. 39]. Таким чином, вихідною категорією, що визначає місце компонентів у системі є функція. Функціональне дослідження – це найбільш вдалий шлях розкриття змісту та сутності державності. Адже, застосовуючи функціональний принцип, ми розглядаємо ціле, як результат взаємодії системи з середовищем, як властивість відношення між системою і середовищем. Дане зауваження дозволить зрозуміти сутність функціонального підходу у методологічному, філософському плані.

Як відзначає Л. А. Морозова «функціональна характеристика дозволяє вивчити державу конкретного типу, виду, форми, а також державність конкретного народу. Саме аналіз розвитку, змін функцій держави дозволяє простежити, як змінювалася державна організація суспільства за порівняно тривалий історичний період» [10]. У цьому контексті наведемо й позицію А. Б. Венгерова, який відмічав, що «функціональний підхід дозволяє більш глибоко вивчити тривалий історичний процес виникнення, розвитку, зміни, руйнації, появи держав різних типів, видів, форм у різних народів, тобто процес формування та еволюції державності. Поняття державності як раз і характеризує наявність державної організації суспільства, різні етапи, які це суспільство проходить у своєму історичному бутті, та найголовніше – різні функції, які держава виконує. Іншими словами, тільки взяті у сукупності статичні та

динамічні характеристики дозволяють глибше пізнати природу такого складного соціального інституту як держава» [3, с. 142]. При цьому, на наш погляд, варто усвідомлювати, що функціональний аналіз є можливим тільки у динамічних системах, тобто тих системах які здатні змінюватися. Такою системою, власне, й є державність.

Теоретико-методологічною основою дослідження системи функцій сучасної державності є насамперед функції її центральної ланки – держави, яка визначає характер усіх політичних відносин у суспільстві [9, с. 155–156]. Так, найбільш розповсюдженою і загально визнаною є класифікація функцій держави за об'єктами. Так, як зазнає В. І. Червонюк, кожна функція держави має свій об'єкт – ту сферу суспільних відносин, на яку впливає держава: економіка, фінанси, соціальні права громадян, міжнародне співробітництво тощо [13, с. 120]. Виходячи з цієї методологічної позиції, основними об'єктами діяльності держави та функціональної спрямованості державності є певні сфери суспільного життя.

Сферичне членування суспільства, життєдіяльності держав та організації державності досить розповсюджена в науці методологічна процедура. Воно має місце, як у західній літературі, так і серед вітчизняних авторів. Сфери життя суспільства, писав В. Ф. Погорілко, поєднує подібні суспільні відносини [11, с. 20]. Те ж саме являють собою сфери державної діяльності. Саме тому класифікація функцій державності проводиться по сферах діяльності держави. Так, наприклад, сучасний російський дослідник Т. А. Калєнтьєва зазначає, що функції «прив'язані» до певної сфери суспільних відносин та слугують обмеженню напрямів державної діяльності [6, с. 13].

Загально визнаним є, зокрема, виділення внутрішніх і зовнішніх функцій, опосередкованих наявністю внутрішніх і зовнішніх сфер. Однак, кожна держава, незалежно від форми правління чи державного устрою, вирішує ряд основних політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних задач, що виникають у відповідних сферах державного і громадського життя.

Відзначені сфери суспільного життя не є, безумовно, винятково державними. Вони є сферами громадського життя і діяльності, в яких здійснюють свої функції як держава, так і інші елементи державності. Водночас, вони, як правило, одержують своє відображення і закріплення в Конституції й інших законодавчих актах, основних політико-правових документах держави, підзаконних актах тощо.

Виходячи з цього, на наш погляд, у відповідності зі сферами діяльності держави можна розрізнити такі функції державності як політичну, економічну, соціальну, культурну (гуманітарну, духовну, ідеологічну), екологічну, виходячи з того, що політична функція опосередковує собою напрямок діяльності переважно в сфері політичній, економічна – у сфері економічній, соціальна – у сфері соціальній,

культурна – у сфері культурній (гуманітарній, духовній, ідеологічній), а екологічна – у сфері охорони навколишньої середовища.

Так, наприклад, економічна функція державності, виражається у виробленні та координації державою стратегічних напрямків розвитку економіки країни в найбільш оптимальному режимі. У правовій державі, що функціонує в умовах ринкових товарних відносин, державне регулювання економіки здійснюється в основному економічними, а не адміністративними методами.

Соціальна функція державності покликана забезпечити соціальну захищеність особи, нормальні умови життя для всіх членів суспільства поза залежністю від їхньої особистої участі у виробництві благ. У діяльності держави реалізація соціальної функції займає одне з провідних місць. За допомогою її, по-перше, створюються гідні умови життя кожній людині, і забезпечується громадська злагода; по-друге, здійснюється соціальний захист безробітних, літніх, інвалідів, багатодітних родин, сиріт, дітей у неповних родинах, а в умовах міжнаціональних конфліктів – біженців і вимушених переселенців; по-третє, відбувається зміцнення соціальної справедливості і солідарності в суспільстві, а також демократичного ладу, що охороняє індивіда.

До числа основних внутрішніх функцій держави відноситься і культурна функція. У сучасних конституціях проголошується, що держава сприяє розвитку культури, утворення, охорони здоров'я, науки, мистецтва, охороняє природу, історичну, матеріальну і духовну спадщину народу тощо. Суспільство в цілому і держава зацікавлені в тому, щоб кожен громадянин мав освіту, що відповідає загальноприйнятому стандарту.

Виділення екологічної функції державності детерміновано, насамперед, особою значимістю екологічного чинника в житті сучасної людини. Це життєво важлива діяльність будь-якої держави, яка виникла у другій половині ХХ ст. Кожна людина стикається з природою і навколишнім середовищем у процесі своєї життєдіяльності, виступаючи при цьому в різних іпостасях – як житель міста чи іншого населеного пункту, як трудящий чи посадова особа, як громадянин держави чи член усього світового співтовариства. Як показують дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я, стан здоров'я людей на 80 відсотків залежить від навколишнього середовища. Тому діяльність держави по її охороні, забезпеченню екологічної безпеки здобуває особливе значення.

Незважаючи на широту свого змісту, зазначені та інші внутрішні функції державності складають, однак, лише частину її функцій. Значну увагу сучасна держава приділяє і зовнішньополітичній, зовнішньоекономічній, зовнішньосоціальної, зовнішньокультурній та іншим зовнішнім стосовно держави сферам громадсько-політичного та соціально-економічного життя.

Зовнішні відносини держави в даних сферах широкі і різнобічні. Відповідно сферам зовнішньої діяльності державі властиві зовнішні функції. Сучасна практика зовнішньої діяльності сучасної держави

свідчить про її достатньо високу активність й у сфері зовнішньоекономічних відносин. Невипадково Ф. Д. Байрамов, у ході аналізу сучасних теоретико-правових проблем співвідношення функцій держави і регіональних міждержавних об'єднань, виділяє в системі зовнішніх функцій сучасної держави інтеграційну і реінтеграційну функції, розглядаючи їх у контексті проблеми суверенітету держави в умовах ринкової економіки [1, с. 17]. Вважаємо, що функція інтеграції у світову економіку як один з найважливіших напрямків діяльності будь-якої держави в сучасних умовах вкрай важлива і для України.

Функція інтеграції та міжнародного співробітництва з іншими державами – це різноманітні напрямки і види діяльності держави, детерміновані необхідністю встановлення і розвитку рівноправних економічних, політичних, культурних і інших відносин, з метою гармонійного поєднання інтересів даної держави з конкретними і загальними інтересами всіх держав.

Іншим важливим напрямом діяльності державності у зовнішній сфері є її функція щодо оборони країни від зовнішнього нападу. Історія підтверджує, що на всіх етапах розвитку державності існувала об'єктивна необхідність захисту країни від зовнішніх агресорів. Функція оборони країни здійснюється економічними, політичними, дипломатичними та військовими засобами. У мирний час – це всебічна підготовка країни до відсічі можливого нападу ззовні. У воєнний час ця функція набуває форми прямої збройної боротьби із супротивником тощо.

Висновки. Проведений аналіз функцій сучасної державності переконливо свідчить, що:

- державність як суспільно-політичний феномен є багатофункціональним явищем системного характеру;
- функції сучасної державності мають не лінійний характер, а є ієрархієзованою динамічною системою, системоутворюючими факторами якої найчастіше виступають потреби людей;
- загальна функціональна цінність сучасної державності насамперед полягає в реалізації та захисті прав людини, її необхідності та служінню громадянському суспільству, каталізації процесів організації та діяльності його інститутів, створенні умов для формування й удосконалення інститутів ринкової економіки тощо.

Використані джерела:

1. Байрамов Ф. Д. Соотношение функций государства и региональных межгосударственных объединений : Современные теоретико-правовые проблемы : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История правовых учений» / Ф. Д. Байрамов. – М., 2003. – 27 с.
2. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 269 с.
3. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – [3-е изд.]. – М. : Юриспруденция, 1999. – 528 с.

4. Затонский В. А. Эффективная государственность / В. А. Затонский ; под ред. А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2006. – 286 с.
5. Зоиров Д. М. Формирование и развитие национальной государственности в странах содружества независимых государств : Сравнительно-правовое исследование : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История правовых учений» ; спец. 12.00.02 «Конституционное право ; Муниципальное право» / Д. М. Зоиров. – СПб., 2004. – 44 с.
6. Калентьева Т. А. Правовые формы реализации экономической функции Российского государства в условиях перехода к рыночным отношениям : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве» / Т. А. Калентьева. – Самара, 2000. – 25 с.
7. Кумыков А. М. Национальный идеал российской государственности: социально-философский анализ : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра философ. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / А. М. Кумыков. – Ростов-на-Дону, 2008. – 49 с.
8. Мінченко Р. М. Еволюція державної влади в сучасній Україні (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Р. М. Мінченко . – К., 2009. – 38 с.
9. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебн. / Л. А. Морозова. – М. : Юристъ, 2002. – 414 с.
10. Морозова Л. А. Функции российского государства на современном этапе / Л. А. Морозова // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 98–108.
11. Погорелко В. Ф. Местные Советы в механизме осуществления функций Советского общенародного государства : Монография / В. Ф. Погорелко. – К.: Наукова думка, 1986. – 234 с.
12. Радько Т. Н. Теория государства и права : учеб. для вузов / Т. Н. Радько. – М. : Академ. Проект, 2005. – 816 с. – («Gaudeamus»).
13. Червонюк В. И. Теория государства и права : учебн. / В. И. Червонюк. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 704 с. – (Высшее образование).
14. Чиркин В. Е. Государственность / В. Е. Чиркин // Юридическая энциклопедия / отв. ред. Б. Н. Топорнин. – М. : Юристъ, 2001. – С. 210.

Рецензент: д.ю.н., профессор О.Ф. Фрицький